

ARBETET I KUNSKAPSEKONOMIN

Kommer kunskapsekonomin att rädda västvärlden från arbetslöshet? Finns det alls skäl att tala om en kunskapsekonomi? Och vad är vitsen med evighetsprojektet att "skapa jobb"?

Text: Roland Paulsen

”Den kunskapsbaserade ekonomin” – så talar idag en visionär socialdemokrat. Mer än fyrtio år sedan begreppet först myntades av **Peter Drucker** har uttrycket fått en renässans i svensk politik. Den svenska industrisektorn krymper, arbetet flyr till andra länder. Kunskapsekonomin antas vara det som ska hjälpa de rika länderna att fortsätta vara rikare än de andra, och framförallt det som i framtiden kommer att ”generera jobb”. Pres- sas den visionäre socialdemokraten på vad som i praktiken måste göras framträder en mycket avancerad formel: genom att ösa pengar över särskilt naturvetenskaplig forskning och utbildning kommer så småningom innovationer att dyka upp, och med innovationerna så småningom jobb. Varje steg i den förmodat kausala kedjan väntar på uppbackning och evidens, ändå hyllas idén över partigränserna. Den politiska diskussionen gäller som vanligt inte *varför* satsningarna be- hövs utan fokuserar istället på de tekniska aspekterna: hur mycket bör satsas på forskning och utbildning, och hur skall satsningarna styras och utbildningen organiseras? Jag skulle här vilja ta steget tillbaka och fråga: vad och varthän?

”Vi måste akta oss för att inte begå ett fundamentalt misstag. Vi får inte tro att eftersom kunskapsekonomin är framtiden kommer den bara att för- verkligas i framtiden. Kunskapseko- nomin är här och nu.” Så talade **Tony**

Blair för mer än tio år sedan. Sedan dess har den brittiska arbetssociologin legat i framkant med att syna kunskapseko- nomin i sömmarna. Ingen förnekar att arbetslivet genomlit- dit en rad förändringar; det som ifrågasätts är det ständiga glappet mellan retorik och praktik. Här kan tre exempel ges:

Högre krav på *kvalifikationer* framförs ofta som en viktig aspekt av den nya kunskapsekonomin. Detta är givetvis inte taget ur luften, och de senaste fyrtio årens massutbildning kan inte ha undgått någon. Men vilka behov har den svarat emot? Särskilt den högre utbildningen har varit en värdefull institution för att statistiskt gömma undan överskottet av arbetskraft. Med tiden har vi fått vad man på engelska be- nämmer *credentialism*, en examinainflation som devalverar meritvärdet och gör att arbetsgivare ser högskoleexamen som ett krav för att alls komma ifråga vid rekrytering även när det är uppenbart att utbildningen inte har något med

arbetet att göra. Den ofta upprepade profetian om att större krav kommer att ställas på utbildning har visat sig bli själv- uppfyllande. ”Utbildningsfundamentalismen” som **Mats Al- vesson** benämner den i *Tomhetens Triumf*, tycks till och med vara överskattad när det gäller de så kallade framtidsbran- scherna. Redan under nittioalet fann *Sveriges akademikers centralorganisation* att ”närmare 2/3 av svenska civilingen- jörer [uppgjer] att de tilldelas arbetsuppgifter som inte i nå- gon högre grad når upp till deras utbildningsnivå”. Även om man antar att kreativitet och innovation hör till vardagen hos den tredjedel som blev över, är massutbildningen med andra ord en dålig indikator på att kunskap skulle utgöra ett nytt fundament för ekonomin.

Integrationen av *informations och kommunikationstek- nologi* (IKT) i arbetet framförs som det viktigaste exemplet på hur arbetsprocessen blivit mer kunskapsintensiv. Det finns en rik empiri som bekräftar att antalet jobb som invol- verar IKT dramatiskt har ökat sedan mitten av åttiotalet, men lite pekar på att detta skulle ställa högre krav på den anställ- des färdigheter. En callcenter-telefonist lär sig det tekniska på en dag, men del- tar inte i kunskaps- driven utveckling av vare sig produkt eller arbetsprocess. Arbetssociologerna **Chris Warhurst** och **Paul Thompson** har sammanställt flera studier som visar hur IKT i arbetet sällan

Den ofta upprepade profetian om att större krav kommer att ställas på utbildning har visat sig bli självuppfyllande.

kräver någon längre inlärningsperiod från den anställdes sida och hur arbetsprocessen ofta förenklas även om man initialt måste lära sig några nya kommandon. Den klassiska studien i ämnet kommer från **Richard Sennett** som under tidigt sjuttioal gjorde en arbetsplatsstudie på ett bageri i Boston. Då var arbetet slitigt, bagarna svettades och stod ständigt med händer i mjöl och vatten, de använde näsa och ögon för att avgöra om brödet gräddats färdigt, och där fanns också en yrkes stolthet. Tjugofem år senare kommer han till- baka till det då helt datoriserade bageriet. Arbetsprocessen har blivit immateriell, bakkingsprocessen övervakas via iko- ner på datorskärmar, ingen vet hur man bakar bröd utanför displayens symbolvärld och om något går fel måste en tek- niker inkallas. Detta är ett exempel bland flera. Lite pekar på att ökad användning av IKT innebär något brott med taylo- rismens sekellånga utarmning av hantverket.

Ett mindre framträdande, men väl så betydelsefullt drag som även tillskrivs "postfordismen", är de förmodat större kraven på den anställdes *sociala kompetens*. Med mer projektbaserat arbete i grupp inom såväl industri- som tjänstesektor, ställs stora krav på "kommunikation" och på att vara "en lagspelare". Återigen återspeglar detta delar av verkligheten: team-uppdelningar med konkurrensutsättning inom företaget har blivit populära. Vad man kunnat observera mer konkret är att detta medfört större krav på den anställdes "attityd" och "inställning". "Social kompetens" är en inte alltför ovanlig omskrivning för "förmåga att hålla sig väl med makten". I min forskning märks detta särskilt i intervjuer med personer i så kallade kreativa branscher. En copywriter berättade exempelvis hur hennes prestation på reklambyrån mer bedömdes utifrån hennes beteende på veckomötena än efter de texter som hon presenterade. I "platta organisationer" kan kravet på social kompetens visa sig var högst befogat. Där gäller det att kunna förhålla sig till den makt som alltid finns på en arbetsplats, och samtidigt agera som om den inte var där.

Att kunskap skulle ha seglat fram som främsta produktivkraft är således ett långt ifrån oproblematiskt påstående. Om detta handlar dock inte den offentliga debatten i huvudsak – den mest omfamnade egenskapen hos kunskapsekonomin är att den ska rädda västvärldens länder från arbetslöshet. I USA, som nu skakas av arbetslöshetskriser, har ett nytt begrepp börjat floras: *The Post-American World*. Här som där är vi fullt medvetna om att industrisamhällets gamla jobb inte bara har blivit bortrationaliserade, merparten av dem har flyttat, särskilt till Asien där arbetskraften är billigare. Inför den skrämmande världsordning där USA inte längre står i centrum, har **Obama**-administrationen formulerat ett föga unikt koncept: satsa på utbildning och forskning som kan alstra innovationer och så småningom jobb. För några månader sedan kungjorde Obama en forskningssatsning på femhundramiljoner dollar med det explicita målet att få fram fler jobb i industrisektorn. Ekonomiprofessorn **James Butkiewicz** kommenterade i *The Chronicle* att i den mån satsningen alls kommer att bidra till nya innovationer är det långt ifrån säkert att dessa innovationer kommer att skapa nya jobb. Arbetets historia har i flera fält, särskilt jordbrukets, visat att tekniska innovationer snarare har haft den motsatta effekten: snarare än att sätta människor i arbete har de ersatt mänsklig arbetskraft med maskiner.

När **Håkan Juholt** och andra europeiska politiker så dunderar på om att "satsa på den kunskapsbaserade ekonomin" bör vi fråga oss hur detta går ihop med det mål som varje riksdagsparti idag sätter högst på dagordningen, nämligen att skapa jobb? En politik som verkligen vill rationalisera arbetet med ny kunskap och tekniska innovationer är i grunden arbetskritisk, det är en politik som värnar om att befria människan från arbete. Den ambitionen lyser dock med sin frånvaro i den politiska debatten.

Med den uppenbara begränsningen att effektiviseringarna enbart har genomdrivits så länge maskinerna varit billigare än människorna, har marknaden själv tagit hand om den tekniska rationaliseringen från och med industrialiseringen.

Fler jobb måste till för att vi byggt ett samhälle där lönearbetet är vårt enda fördelningsinstrument.

Utvecklingen har gått snabbt: sedan nittonhundratalets början har produktiviteten i Sverige mer än tjugodubblats, det som det då krävdes tjugo personer för att producera, kan idag produceras av en person. Sedan sjuttioalet har arbetets produktivitet mer än fördubblats – men vi arbetar inte hälften så mycket som man då gjorde, den totala arbetstiden per individ har varit relativt konstant i snart fyrtio år. Detta har skapat mera problem än vad det gagnat oss. Gång på gång har vi kommit till en punkt där det produceras mer än vad

som kan konsumeras, vi har fått ekonomiska kriser som i sig skapat arbetslöshet och lett till nedåtgående spiraler av det slag som vi idag ser. Den överdrivna produktionen har också krävt oerhörda resurser: om vår produktionsnivå spred sig till resten av världen skulle ytterligare två jordklot krävas. För

att kunna hålla arbetstiden konstant, trots ständigt ökande produktivitet, har vi också blivit tvungna att skapa jobb av främst systembevarande karaktär, jobb som det är omöjligt att se någon djupare mening i.

Liksom den aktivitet som vi kallar för "arbete" töms så arbetsbegreppet i sig på sin mening. Idag är "arbete" i princip allt som man på laglig väg kan få betalt för. Detta reflekteras i den dominerande diskursen kring kunskapsekonomin. Minsta tanke kring *vilka* innovationer vi behöver, kring vilka jobb man vill skapa, yppas sällan om någonsin. De jobb som kunskapen, på något sätt, ska frambringa, åträs inte i första hand för att mänskligheten ska berikas med nya produkter. Fler jobb måste till för att vi byggt ett samhälle där lönearbetet är vårt enda fördelningsinstrument. Oavsett hur rika vi blir, hur mycket BNP skjuter i höjden, måste rikedomens fördelas via arbete; framförallt via lön, men också via skatt på denna lön och på den konsumtion som arbetet genererar. Arbetets samhälls-ekonomiska funktion är inte längre att göra oss rikare. Idag lär oss nationalekonomin istället att "tillväxt skapar jobb" – en fras lika bisarr som repeterad. Statlig politik har inför denna ordning gett upp sin progressiva potential. Den ekonomiska politiken handlar inte om att driva samhällsutvecklingen till nya höjder, dess funktion är att stabilisera ekonomin och att mildra spänningen som den ständigt ökande produktiviteten skapar i ekonomin. Där finns inget utrymme för strukturomställningar eller ens för införandet av en så ynkelig reform som sex timmars arbetsdag.

I ett så öde landskap blir retoriken kring kunskapsekonomin ett visionärt alibi, det enda som pekar mot något annat. Befrielsen från ekorrhjulet kräver dock mer än så. Behovet av tekniska innovationer har aldrig varit mindre än idag; vad vi behöver är en innovativ politik.

Roland Paulsen är doktorand i sociologi vid Uppsala Universitet och aktuell med boken "Arbetsamhället – Hur arbetet överlevde teknologin" [Gleerups 2010].